

WILSON PRENSİPLERİ VE LİBERAL EMPERYALİZM

Doç. Dr. İhsan Şerif KAYMAZ*

ÖZET

Açıklandıkları 1918 yılından bu yana onları gerektiği gibi tahlil edemeyen ya da liberalizmin dar ideolojik parametreleriyle düşünen bir çok akademisyen ve yazar Wilson prensiplerini, adaletli, özgürlükçü ve eşitlikçi bir dünya idealinin formülasyonu olarak görmüşlerdir. Bu prensiplerin gerçekte, emperyalizmin Yirminci Yüzyılın koşullarına uygun olarak liberal bir anlayışla yeniden yapılandırılması amacıyla geliştirildiği, bilgisizlik nedeniyle ya da kasıtlı olarak göz ardı edilmiştir. Aşağıdaki makalede, ABD Başkanı Wilson'un adıyla anılan prensiplerin gerçek amaçları ve nitelikleri sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Wilson prensipleri, self-determination, liberal emperyalizm, Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu.

WILSON PRINCIPLES AND LIBERAL IMPERIALISM

ABSTRACT

Since 1918 when the Wilson principles were declared many scholars and writers, not being able to analyze them properly or just thinking within the narrow ideological parameters of liberalism, perceived those principles as a formulation of an ideal world of justice, liberty and equality. Ignorantly or purposfully, it has generally been overlooked that their actual target was to re-build imperialism in a liberal sense appropriate to the conditions of twentieth century. In the article below, main aims and characteristics of the principles attributed to the name of President Wilson, have been interrogated.

Key Words: Wilson principles, self-determination, liberal imperialism, First World War, Ottoman Empire.

---

* Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi.

Giriş

Dönemin Amerikan Başkanı Thomas Woodrow Wilson tarafından açıklanan, ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin ondört maddelik savaş amaçları bildirisine tarihe "Wilson prensipleri" olarak geçmiştir. Özellikle, ulusların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi anlamına gelen *self-determination* ilkesini temel alan bir uluslararası yapılanmayı önermesi, tüm devletlerin üye olarak içinde yer alacakları bir dünya örgütünün kurulmasını öngörmesi, ekonomide ve diplomaside açıklık ve serbestlik istemini dile getirmesi, Wilson prensiplerinin ilân edildiği andan başlayarak büyük ilgi ve takdir görmesine neden olmuştur. Geçmişte birçok yazar ve yorumcu, Wilson prensiplerini, sömürüden arınmış, âdil/eşit ilişkilerin egemen olduğu yeni bir dünya tasavvurunu yansıtan Amerikan idealizminin parlak bir ifadesi olarak alkışlamıştır. Sömürge, yarı sömürge ve sömürgeleştirilmeye aday ülkelerin aydınları -ki aralarında Osmanlı aydınları da vardır- Wilson prensiplerine bir can simidi gibi sarılmışlar, özgürlük/bağımsızlık özlemlerini gerçekleştirebilmek için bu prensiplerden medet ummuşlardır.

Bunun böyle olmadığı, Wilson'un ondört noktasında dile getirdiği ilkelere içerdiği ile bunların ardında gizli olan gerçek niyetin birbirinden çok farklı olduğu, zaman içinde gözlemlenen uygulamalarla ve yaşanan somut gerçeklerle açığa çıkmıştır. Wilson prensipleri, özgürlük, eşitlik, adalet ve bağımsızlık gibi yüce değerlerin değil, liberal emperyalizmin mihenk taşı olarak tarihe geçmiştir.

1. Birinci Dünya Savaşı ve ABD

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine ABD tarafsızlığını ilân etmiş ve yaklaşık üç yıl boyunca sıcak çatışmaların dışında kalmıştır. Bununla birlikte, Washington yönetimi her zaman İtilaf Devletleri ile dirsek temasında olmuş ve onları el altından desteklemiştir. Bu destek, İtilaf Devletleri'ne silah ve her türlü savaş araç-gereçleri sağlamak, onların petrol gereksinimlerini karşılamak ve borç para vermek şeklinde gerçekleşmiştir. Almanya, bu desteği kesmek amacıyla denizaltı savaşlarını başlattıysa da, bunun ABD'nin doğrudan savaşa girmesi sonucunu doğuracağından çekindiği için 1915 Mayıs'ında yaşanan Lousitania olayından sonra bu uygulamadan vazgeçmek zorunda kalmıştır.* Fakat savaşın uzaması ve zamanın,

* İtilaf güçlerine yardım götüren tüm gemilerin, denizaltılar kullanılarak ayırım gözetilmeksizin batırılması anlamına gelen denizaltı savaşlarında, savaşa taraf olmayan ülkelerin -bu arada

dünya çapındaki maddi ve insansal kaynakları ile stratejik olanakları bakımından tartışmasız bir üstünlüğe sahip bulunan İtilaf Devletleri'nin yararına işlediğinin anlaşılması, Almanya'yı, ABD'nin savaşa girmesi riskini göze alarak denizaltı savaşlarını yeniden başlatmaya zorlamıştır. 1917 yılı başından itibaren Almanya, denizaltılarını kullanarak, İngiltere ve Fransa'ya sevkıyat yapan ve birçokları Amerikan bandırası taşıyan ticaret gemilerini yeniden batırmaya başlamıştır. Ve beklendiği gibi ABD, -Zimmermann telgrafının da etkisiyle- 6 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilân etmiştir.** Alman Genelkurmayı'nın ve askeri istihbaratının bütün umudu, Rusya'nın çökmüş olmasının yarattığı avantajı iyi değerlendirerek, Doğu cephesinden Batı'ya kaydırılacak güç sayesinde, ABD daha savaşa ağırlığını koymadan önce İngiltere ve Fransa'nın işini bitirmektir. Amerikan askerlerinin Fransa'ya nakledilmelerinin ve Batı cephesinde Almanya'ya karşı fiilen savaşa girmelerinin bir yıldan önce gerçekleşmeyeceği hesaplanıyordu. Bilindiği gibi bu hesap tutmayacaktır.

Savaşın başından itibaren İtilaf Devletleri ile yakın temas içinde bulunan Wilson, onların savaş sonrasına ilişkin düşünce ve tasarılarını biliyordu. 1915 yılında Avrupa'ya gönderdiği dış politika danışmanı Albay House*** aracılığıyla Osmanlı topraklarının paylaşılmasına ilişkin müttefik planlarından da haberdar olmuştu.¹ 1916 yılında bir kez daha Avrupa'ya giden House, İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey ile ABD'nin İtilaf Devletleri safında savaşa girmesini sağlayacak bazı formüller üzerinde görüştü. ABD'nin önerdiği formül, Wilson'un, “uygun koşullar” içeren bir barış ta-

---

ABD'nin- birçok ticaret gemisi Alman denizaltılarınca batırılmıştı. 1915 Mayısında Louisiana adlı yolcu gemisinin batırılması, büyük bölümü Amerikalı olan çok sayıda insanın ölmesine yol açmış, bu olay Amerikan kamuoyunda Almanya'ya karşı büyük bir öfkenin doğmasına neden olmuş, ancak Almanya özür dileyip denizaltı savaşlarını durdurunca Amerikan kamuoyu yatışmıştı.

**Almanya Dışişleri Bakanı Arthur Zimmermann, 19 Ocak 1917 günü Meksika'daki Almanya Büyükelçisi'ne gönderdiği telgrafta, eğer Meksika ABD'ye karşı Almanya'nın yanında savaşa girerse, bazı Amerikan eyaletlerinin (New Mexico, Arizona ve Texas eyaletlerinin) Meksika'ya verilebileceğini bildirmişti. İngiliz istihbaratı, telgrafı ele geçirip deşifre etti ve Amerikan hükümetine verdi. Tüm Amerikan gazetelerinde yayınlanan telgraf metni, savaş karşıtı olan Amerikan kamuoyunun Almanya'nın aleyhine dönmesine yol açtı.

*** Edward Mandell House, genellikle Colonel (=Albay) House olarak tanınır. Başkan Wilson'un yakın arkadaşı ve özel danışmanıydı. Başkan üzerinde büyük etkisi olduğu ve savaş sırasındaki ABD diplomasisinin şekillendirilmesinde belirleyici bir konumda bulunduğu bilinmektedir. Ancak savaşın sona ermesi ile Wilson ile arası açılacak ve Paris Barış Konferansı sürerken devre dışı bırakılacaktır.

¹ Charles Seymour (ed.) *The Intimate Papers of Colonel House*, Vol. I, Boston, 1926, s. 362-364, 367-369'dan aktaran Laurence Evans, **United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924**, Baltimore, John Hopkins Press, 1965, s. 30.

sarısını taraflara iletmesi ve bunun Almanya tarafından reddedilmesi durumunda, ABD'nin Almanya'ya savaş ilân etmesiydi. House'ın Grey'e iletmiş olduğu "uygun koşullar" arasında, İstanbul ve boğazların Rusya'ya verilmesi de bulunuyordu.² İngiliz Savaş Kabinesi'nin toplantısına da katılan House, 14 Şubat 1916'da Wilson'a gönderdiği raporda Türkiye'nin Asya ve Avrupa topraklarını kâğıt üzerinde kolaylıkla paylaştırdıklarını ancak İstanbul'un geleceği konusunda bir karara varamadıklarını yazıyordu.³ Söz konusu "uygun koşullar"ın Almanya'ya ilişkin bölümünde, Alsace-Lorraine'in Fransa'ya iade edilmesi, Almanya'nın Avrupa'daki toprak kayıplarının, ona Avrupa dışında toprak verilerek karşılanması hükmü yer alıyordu. House, 8 Haziran 1916'da Grey'e yazdığı mektupta, Almanya'ya Avrupa dışından verilmesi düşünülen toprağın Küçük Asya'dan olacağını belirtiyordu.⁴ ABD'nin ileri sürdüğü "uygun koşullar" İtilaf Devletleri tarafından "uygun" bulunmadığı için anlaşma sağlanamadı. Kısacası ABD, Osmanlı topraklarının paylaşılmasına ilişkin gizli planları başından beri biliyor ve desteklemenin ötesinde, onların oluşumuna kendi yönünden katkıda bulunmaya çalışıyordu.

1917 Nisanında Almanya'ya savaş ilân eden ABD, Almanya'nın müttefiklerine ise savaş ilânında bulunmadı. Böylece ABD, savaşa İtilaf Devletleri'nin müttefiki olarak değil, ortağı olarak girmiş oluyordu ki, bu bütünüyle özel bir durumdu. Ancak buna karşın Amerikan kamuoyunun savaşa verdiği destek son derece sınırlıydı. Wilson'un endişesi, Osmanlı topraklarının paylaşılmasını öngören gizli antlaşmaların açığa çıkmasıyla bu sınırlı desteğin bile ortadan kalkabileceği olasılığıydı. Çünkü Amerikan halkı, ülkeye yönelen Alman saldırganlığına karşılık vermek için savaşa girildiği söylemiyle ikna edilmişti. Oysa gizli antlaşmalar, bütünüyle emperyalist amaçlar için savaşıldığının göstergesiydi.

2. Gizli Antlaşmaların Ortaya Çıkması ve Tepkiler

Ekim devriminden sonra Bolşeviklerin Petrograd'da buldukları belgeler arasında yer alan gizli antlaşmaları dünya kamuoyuna açıklamalarıyla Wilson'un korktuğu başına geldi.⁵ Lenin'in "barış kararı" adlı bildirisi, 8

² *Ibid.*, Vol. II, s. 170'den aktaran Laurence, *idem*.

³ *Ibid.*, Vol. II, s. 181'den aktaran Laurence, *idem*.

⁴ *Ibid.*, Vol. II, s. 201-202'den aktaran Laurence, *ibid.* s. 31.

⁵ David Fromkin, *A Peace to End All Peace: Creating the Modern Middle East, 1914-1922*, London, Penguin Books, 1991, s. 258.

Kasım 1917’de İşçiler, Askerler ve Köylüler Sovyeti’nin İkinci Kongresi’nde kabul edildi, ertesi gün de İzvestiya Gazetesi’nde yayımlandı. Bu bildiride Lenin, Rusya’nın derhal savaştan çekilmesini ve toprak ilhaklarını içermeyen âdil ve demokratik bir barışın yapılmasını öneriyor, ayrıca barış düzenlemelerinin ulusların kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi (=self-determination) ilkesine uygun olması gereğine de işaret ediyordu.⁶

Bolşeviklerin bu çıkışı yalnız ABD’yi değil, İngiltere ve Fransa’yı da zor durumda bırakmıştı. Nitekim her iki ülkenin başbakanları, üzerlerindeki baskıyı hafifletmeye yönelik açıklamalar yapma gereğini duydular. Fransa’da 16 Kasım’da Paul Painlevè’in yerine başbakan olan Georges Clemenceau 27 Aralık 1917’de ülkesinin savaş amaçlarını açıklarken, Fransa’nın istila amacı gütmeyeceğini, “kul hayatı yaşayan doğu halklarına kendi kaderlerini belirleme hakkını verecek olan ‘milliyetler prensibi’ni yaşama geçirmek için” savaştığını ileri sürüyordu. İngiliz Başbakanı David Lloyd George ise, 5 Ocak 1918 günü yaptığı konuşmada, “Türkiye’yi başkentinden ve nüfusunun çoğunluğu ırk bakımından Türk olan Anadolu ve Trakya’daki zengin ve şanlı ülkelerinden yoksun bırakmak için savaşıyoruz” diyordu ve ekliyordu: “Türk İmparatorluğu’nun başkenti İstanbul olmak üzere, devamına engel olacak değiliz.”⁷

Bolşeviklerin gizli paylaşım antlaşmalarını açıklamalarından hemen sonra Wilson, ABD’nin kapsamlı savaş amaçlarının ve barış ile ilgili öngörülerinin şekillendirilmesinde kendisine yardımcı olacak bir kurulu görevlendirdi. *Inquiry* (=Araştırma, soruşturma) adı verilen ve üyeleri, ülkenin önde gelen akademisyenleri ile uluslararası politika uzmanları arasından Wilson ve House tarafından tek tek seçilen 150 kişilik kurul 1917 yılının Aralık ayı başında New York’ta çalışmalarına başladı. *Inquiry*, yaklaşık bir ay sonra raporunu Başkana sundu. Wilson’un, Amerikan Kongresi’nin 8 Ocak 1918 tarihli birleşik oturumunda yaptığı konuşma ile dünyaya ilân ettiği ondört maddelik savaş amaçları bildirisinin temelini bu rapor oluşturur.⁸

⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/Fourteen_Points.

⁷ Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. I, 3.B., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s. 3-4.

⁸ <http://usinfo.state.gov/usa/infousa/facts/democrac/51.htm>; <http://www.state.gov/r/pa/ho/ti-me/wwi/17688.htm>; <http://www.ourdocuments.gov/doc.php?fbsh=true&=62>; <http://www.cfr.org/about/history/cfr/inquiry.html>; John A. De Novo, *American Interests and the Policies in the Middle East, 1900-1939*, Minneapolis, The University of Minnesota Press, 1963, s. 111.

3. Wilson Prensipleri

ABD Başkanı Wilson tarafından 8 Ocak 1918 günlü Kongre toplantısında okunan ve tarihe Wilson prensipleri diye geçen Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin ondört maddelik Amerikan savaş amaçları bildirisi özetle şöyledir:⁹

Madde 1. Barış görüşmeleri kamuoyuna açık olarak yapılmalı ve görüşmeler sonunda varılacak antlaşmanın hükümleri de yine açık olmalıdır. Gizli antlaşmalara son verilmelidir.

Madde 2. Denizlerin, karasuları dışında kalan bölümleri, uluslararası antlaşmaların gerektirdiği özel durumlar dışında savaşta ve barışta herkesin özgür ve serbest kullanımına açık olmalıdır.

Madde 3. Ekonomik engeller olabildiğince kaldırılmalı, ticaret serbesliği ve fırsat eşitliği sağlanmalıdır.

Madde 4. Ulusların silahlanması, iç güvenliğin gerektirdiği en alt düzeylerde olmalı, bu konuda yeterli garantilerin verilmesi sağlanmalıdır.

Madde 5. Tüm sömürgecilik savları, ilgili halkların çıkarlarını ve egemenlik istemlerini dikkate alacak biçimde eşitlikçi ve hakkaniyete uygun düzenlemelere tabi tutulmalıdır.

Madde 6. İşgal altındaki Rus toprakları boşaltılarak, Ruslara kendi kurumlarını seçme hakkının tanınması sağlanmalı ve onlara istedikleri/gereksinim duydukları her türlü yardım yapılmalıdır.

Madde 7. Belçika toprakları boşaltılmalı ve bu devletin ulusal egemenliği yeniden kurulmalıdır.

Madde 8. 1871'de Almanya'ya geçen Alsace-Lorraine, Fransa'ya iade edilmelidir.

Madde 9. İtalya'nın sınırları ulusal esaslara göre yeniden çizilmelidir.

Madde 10. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içindeki halkların özerk gelişmeleri sağlanmalıdır.

Madde 11. Romanya, Sırbistan ve Karadağ toprakları boşaltılmalı, Sırbistan'ın denize çıkışı sağlanmalıdır. Tarihsel savları ve ulusal bağları dikkate alınarak çizilecek sınırları içinde Balkan devletlerinin dostça ilişkiler

⁹ "8 January, 1918: President Woodrow Wilson's Fourteen Points," http://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/1918/14_points.html.

kurmaları sağlanmalı, siyasi ve ekonomik bağımsızlıkları ile toprak bütünlükleri uluslararası güvence altına alınmalıdır.

Madde 12. Osmanlı İmparatorluğu'nun, nüfusunun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bölümlerinde Türk egemenliği güvence altına alınmalı; İmparatorluk sınırları içindeki diğer ulusların yaşam güvenlikleri ve özerk gelişimleri sağlanmalıdır. Çanakkale Boğazı, uluslararası güvenceler altında tüm gemilere ve ticarete sürekli olarak açık hale getirilmelidir.

Madde 13. Polonyalıların yaşadığı topraklarda, denize açılımı olan, siyasi ve ekonomik bağımsızlığı ile toprak bütünlüğü uluslararası antlaşmalarla güvence altına alınmış bir Polonya Devleti kurulmalıdır.

Madde 14. Özel antlaşmalarla, küçük, büyük tüm devletlerin siyasi bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini karşılıklı olarak güvence altına alacak bir uluslar birliği kurulmalıdır.

4. Wilson Prensiplerinin Genel Olarak Değerlendirilmesi

Birinci Dünya Savaşı'nın tek kapsamlı savaş amaçları bildirisi niteliğini taşıyan yukarıdaki ondört madde, bir yönüyle, ABD'de Ondokuzuncu Yüzyıl'da gelişen ve Başkan Wilson'un da önemli temsilcileri arasında yer aldığı "İlerlemecilik" (= *Progressivism*) adlı siyasi felsefeye ait ilkelerin (serbest ticaret, açık diplomasi, demokrasi, *self-determination*) dış politikaya uyarlanması olarak nitelendirilebilir.¹⁰ Ancak daha yakından incelendiğinde, bildirinin öncelikle savaş dönemine ilişkin stratejik hesaplar gözetilerek kaleme alındığı anlaşılmaktadır.¹¹ Bu maddeleri açıklamakla Wilson her şeyden önce Amerikan kamuoyuna mesaj veriyordu: "Biz Avrupa devletlerinin kendi aralarında yaptıkları gizli paylaşım antlaşmalarını onaylamıyoruz; barışçı ve âdil amaçlar uğruna savaşıyoruz" demek istiyordu. Ondört maddenin sekizinde (6-13. maddeler) askeri kaygıların, üçünde (2, 3 ve 14. maddeler) ABD'nin ekonomik beklentilerinin, ikisinde (1. ve 4. maddeler) Lenin'in bildirisine yanıt vermeye yönelik ideolojik hesapların ağır bastığı görülmektedir. Bir maddenin ise, (*self-determination* ile ilgili 5. madde) hem ekonomik, hem askeri, hem de ideolojik boyutları bulunmaktaydı.

¹⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/Fourteen_Points.

¹¹ Allen Lynch, Abstract of the "Woodrow Wilson and the Principle of International Self-Determination: A Consideration," **Review of International Studies**, Vol. 28, Issue 2 (April 2002), <http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=104213>.

a) Askeri Kaygıları Yansıtan Maddeler

Bu maddelerden en önemlisi altıncı maddedir. Bununla, Rusya'nın Almanya ile ayrı barış yapması engellenmek istenmektedir. Eğer savaşta kalırsa, işgal altındaki topraklarının boşaltılacağı, rejiminin tanınacağı ve istediği kadar maddi yardım yapılacağı vaat edilmektedir. Ancak bu vaatleri inandırıcı bulmayan Lenin, 3 Mart 1918'de Almanya ve müttefikleriyle Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalayarak savaştan çekilecektir.

Halklara *self-determination* hakkı vaat eden beşinci maddenin askeri açıdan iki hedefi bulunmaktadır. Öncelikle, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluklarının sınırları içinde yaşayan halklara özerk gelişim vaat eden onuncu ve onikinci maddelerle birlikte düşünüldüğünde, bu iki İmparatorluk bünyesinde yaşayan halkların merkezi yönetimlerine karşı ayaklanmaya kıskırtılmaları amaçlanmaktadır. İkinci olarak da, eğer teslim olurlarsa *self-determination* ilkesinin onlar için de uygulanacağı mesajı verilerek, Almanya ve müttefikleri teslim olmaya ikna edilmek istenmektedir. Bu propaganda gerçekten de çok etkili olmuştur. İtilaf Devletleri'ne ait uçaklar, Wilson'un ondört noktasını içeren çok sayıda bildiriye karşı tarafın cephe gerisine atmışlardır. Ekim 1918'de, -Bulgaristan'ın çökmesinden hemen sonra- Alman İmparatorluk Şansöyesi Prens Maximillian von Baden, Başkan Wilson'a bir nota göndererek, ülkesinin ondört noktayı temel alan bırakışma ve barış görüşmelerine başlamak istediğini bildirmiştir. Onu, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları izlemiştir. Bırakışma istendiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olmayan toprakları hemen bütünüyle elden çıkmış durumdaydı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ise fiilen dağılmıştı.

Yedinci, sekizinci, dokuzuncu, onbirinci ve onüçüncü maddeler, İtilaf yanlısı devletlere moral vermek ve onları, direnişlerini sürdürmeye teşvik etmek amacını güdüyordu.

b) ABD'nin Ekonomik Beklentilerini Yansıtan Maddeler

İkinci madde denizlerin serbest kullanımını, üçüncü madde ise ekonomik engellerin kaldırılarak ticaretin serbestleştirilmesini öngörmektedir. Bunlar, büyük bir ekonomik güce ve sermaye birikimine sahip olan ABD'nin bu gücünü kullanarak dünya çapında ekonomik etkinlik kurması için gerekli olan açılımlardır.

Self-determination ile ilgili beşinci madde, ilk bakışta sömürgelerin varlığını tartışmaya açtığı izlenimini yaratıyorsa da, ileride görüleceği gibi, asıl amacı bu değildi. Asıl amaç, sömürgeleri, tüm büyük güçlerin ticaret serbestisine sahip olacakları liberal bir anlayışla yeniden yapılandırmaktı.

Ancak, liberal ekonominin, serbest ticaretin ve buna uygun bir siyasal ve ekonomik yapılanmanın dünya çapında korunup sürdürülmesi, büyük güçlerin bu konuda uyum ve işbirliği içinde hareket etmelerine bağlıydı. Tüm devletlerin üye olacakları bir uluslararası örgütün kurulması bunun için isteniyordu. Yani ondördüncü madde ile “tüm devletlerin siyasi bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini güvence altına almak” söylemi altında güdülen asıl amaç, büyük güçler arasında bir işbirliği zemini oluşturmaktı.

c) İdeolojik Hesapları Yansıtan Maddeler

Görüşmelerin açık yapılmasını ve gizli antlaşmaların yasaklanmasını öngören birinci madde ile Lenin’in gizli paylaşım antlaşmalarını açıklaması üzerine İtilaf Devletleri’nin içine düştükleri güç durumun aşılması ve Bolşeviklerin bunu bir ideolojik silah olarak kullanmalarının engellenmesi amaçlanıyordu.

Silahsızlanmayı öngören dördüncü madde de yine Bolşeviklere yanıt niteliği taşıyan ideolojik bir söylemdi. Çünkü bunu daha önce Lenin önermişti. Böylece Wilson, “biz de en az sizin kadar barışçıyız” demek istiyordu.

Beşinci madde, askeri ve ekonomik boyutlarının yanı sıra ideolojik yönü de olan bir anlam içeriyordu. Çünkü daha önce tüm halklara kendi kaderlerini belirleme hakkının tanınmasını isteyen Lenin’di. *Self-determination* söyleminin -bazı tehlikeler de içerse- Bolşeviklerin tekeline bırakılması gerektiği düşünülmüştü.¹²

Henry Kissinger’e göre, ABD bu ondört maddeden ekonomik ve ideolojik niteliktekilerin gerçekleşmesini *zorunlu* görüyordu. Diğerleri ise *gerekli* görülüyordu. *Gerekli* olarak nitelendirilen maddeler bir ölçüde pazarlığa açıktı; ama *zorunlu* maddelerde pazarlık söz konusu değildi.¹³

5. Wilson Prensiplerinin Osmanlı Aydınları Üzerindeki Etkisi

Wilson’un ondört noktasından onikincisi doğrudan Osmanlı İmparatorluğu’nu ilgilendiriyordu. Bu madde üç bölümden oluşuyordu:

- Türklere, nüfus olarak çoğunluk oluşturdukları bölgelerde egemenliklerinin tanınması,

¹² http://en.wikipedia.org/wiki/Fourteen_Points; <http://www.state.gov/r/pa/ho/time/wwi/17688.htm>; <http://mtholyoke.edu/acad/intrel/doc.31.htm>; <http://san.beck.org/GPJ21-LeagueofNations.html>.

¹³ Henry Kissinger, **Diplomasi**, Çeviren: İbrahim H. Kurt, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s. 219.

- Osmanlı yönetimi altındaki Türk olmayan unsurlara özerk gelişim olanağının sağlanması,

- Çanakkale Boğazı'nın uluslararası güvenceler altında tüm devletlerin gemilerine ve ticaretine açılması.

Onikinci madde, ulusların kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi (*self-determination*) ilkesini düzenleyen beşinci madde ile birlikte düşünüldüğünde, tüm Ortadoğu halklarının bağımsız gelişimlerine olanak tanınacağı izlenimini veriyordu. Bu maddeler, Wilson'un, Ortadoğu halkları arasında büyük bir güven ve saygınlık kazanmasına yol açmıştı. Wilson prensiplerine umut bağlayanlar arasında çok sayıda Osmanlı yöneticisi ve aydını da vardı. Bunlardan bazıları, "Türk olmayan unsurlara özerk gelişim olanağının sağlanması" ifadesini kendilerince yorumlayarak, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Arap topraklarına özerklik tanınmasıyla yetinilebileceği, bir başka deyişle, İmparatorluğun savaş öncesindeki toprak bütünlüğünün korunabileceği hayaline kendilerini kaptırmışlardı. Hatta bunlar, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce yitirilen ve nüfusunun çoğunluğu Türk olan -Batı Trakya gibi- bazı toprakların bile, bu madde gereğince yeniden kazanılabileceğini sanıyorlardı. 14 Ekim 1918 günü kurulan Ahmet İzzet Paşa kabinesi, bırakışma görüşmelerinde Osmanlı Devleti'nin izleyeceği taktiği belirlerken, hâlâ İmparatorluğu yaşatma hesapları yapıyordu. Mondros'a giden heyete, "yönetime yabancıların müdahale etmelerine izin verilmeyeceği", "ülkenin hiçbir yerine yabancı asker sokulmayacağı", "boğazların Yunan gemileri dışındaki İtilaf Devletleri gemilerine açılacağı" gibi, bütünüyle hayal ürünü talimatlar verilmişti. Verilen talimatlarla Mondros Ateşkes Antlaşması'nın metni karşılaştırıldığında hayalciliğin boyutları ortaya çıkmaktadır. Ayakları yere basmayan bu politikanın arakasında Wilson prensiplerine duyulan güven yatıyordu.¹⁴ Bu hayalciliğin en ileri örneğini, Damat Ferit Paşa'nın, 17 ve 23 Haziran 1919 günlerinde Paris Barış Konferansı'na Osmanlı Devleti adına sunduğu iki muhtıradan görebiliriz. Bütünüyle "dirayetsiz, bilgisiz ve aciz bir kalemin mahsulü" olan bu muhtıralara son derece sert ve aşağılayıcı bir yanıt veren İtilaf Devletleri, Paşa'ya, "ülkesine dönmesini" tavsiye etmişlerdir.¹⁵

¹⁴ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, 4.B., İstanbul, Burçak Yayınları, 1968, s. 174-179.

¹⁵ Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Ankara, Kalite Matbaası, 1976, s. 38-41; Mine Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920**, Giresun, İleri Basımevi, 1972, s. 55-60; Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, Cem Yayınları, 1976, s. 401-402.

Mustafa Kemal Paşa, karargâhını Sivas'tan Ankara'ya naklettiği günlerde yaptığı bir konuşmada, zamanın Osmanlı devlet erkânına egemen olan bu zihniyeti şu sözlerle açıklar:

“Wilson Prensipleri: Bu prensiplerin 14 maddesinden Türkiye'ye taallük edenleri vardı. Zaten mağlup olan ve akdi mütareke eden Osmanlı Devleti, bu prensiplerin gönül okşayıcı manzara-i serabı ile bir zaman oyalandı.”¹⁶

Ulusal sınırları içinde bağımsız bir Türk devleti kurmak amacını güden bir grup Osmanlı aydını da, Wilson prensiplerinin, “nüfusça çoğunluk oluşturdukları yerlerde Türklerin egemenliğinin tanınacağı” hükmünü içeren onikinci maddesi ile *self-determination* ilkesini düzenleyen beşinci maddesine bir kurtarıcı gibi sarılıyorlardı. Fakat bunların bağımsız bir ulus devlet kurulması istemini içeren söylemleriyle, kurtuluşu ABD'nin *mandat* yönetimi altına girmekte gören yaklaşımları büyük bir çelişki oluşturuyordu.¹⁷ Bunlar, 4 Ocak 1919'da İstanbul'da Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni kurdular. Halide Edip (Adivar) Hanım, Celâleddin Muhtar Bey ve Ali Kemal Bey (Sabah Gazetesi başyazarı) tarafından kurulan cemiyetin üyeleri arasında Refik Halit (Karay), Ragıp Nureddin (Ege), Celâl Nuri (İleri) (İkdam Gazetesi başyazarı), Necmeddin (Sadak) (Akşam Gazetesi başyazarı), Cevat (Zaman Gazetesi başyazarı), Mahmut Sadık (Yeni Gazete başyazarı), Ahmet Emin (Yalman) (Vatan Gazetesi başyazarı), Yunus Nadi (Abalıoğlu) (Yeni Gün Gazetesi başyazarı) gibi çok farklı görüşlerden olan basın dünyasının önde gelen isimleri yer alıyordu.¹⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın bunlar için yaptığı değerlendirme de şöyleydi:

“İstanbul'da bir kısım rical ve nisvan da halâs-ı hakikinın *Amerikan mandasını* talep ve teminde olduğu kanaatinde bulunuyorlardı. Bu kanaatte bulunanlar fikirlerinde çok ısrar ettiler, isabet-i mutlakanın nokta-i nazarlarının tervicinde olduğunu ispata çok çalıştılar.”¹⁹

Mustafa Kemal Paşa kendisi de Wilson prensiplerinden yararlanmaya çalıştı. Ama onun düşüncesinde ne çökmüş devleti yaşatmak gibi bir ha-

¹⁶ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1981, s. 478.

¹⁷ Çağlar Kırçak, **Cumhuriyet'ten Günümüze Gericilik**, C. II, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2001, s. 31-37.

¹⁸ Tank Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952**, İstanbul, y.y., 1952, s. 445-446; Türkiye'de Amerikan mandası düşüncesinin gelişimi için özellikle bkz. Erol, **op.cit.**, passim.

¹⁹ Atatürk, **op.cit.**, s. 10.

yalcılık, ne de ABD'nin *mandat* yönetimi altına girmek gibi, ulusal çıkarımız ve onurumuzla bağdaşmayan bir anlayış vardı:

“Malûmunuzdur ki, Mîsâk-ı Millî'yi en nihayet Ankara'da tesbit etmiştim...İtiraf ederim ki, ben de hudud-u millîyi biraz Wilson prensiplerinin insanî maksatlarına göre ifadeye çalıştım. Hemen tasrih edeyim. O insanî prensiplere istinadendir ki, Türk süngülerinin müdafaa ve tesbit ettiği hudutları müdafaa etmişimdir...Zavallı Wilson anlamadı ki, süngü, kuvvet ve şeref ve haysiyetin müdafaa edemediği hudutlar başka hiçbir prensiple müdafaa edilemez.”²⁰

6. Wilson Prensiplerinin Ardında Yatan Zihniyet: Liberal Emperyalizm

Aslında Wilson, “prensiplerle hudutların müdafaa edilemeyeceğini” pekâlâ biliyordu ve zaten böyle bir niyeti de yoktu. Wilson'un yapmağa çalıştığı, Batı'nın kaba sömürgecilik yöntemleriyle uygulaya geldiği emperyalizmi, Yirminci Yüzyıl'ın koşullarına uygun olarak, liberal-insancıl bir görünümle yeniden şekillendirmekti. “Prensipler” yalnızca bir araçtı.

Sömürgecilik ve emperyalizm, liberalizmin mantığının ayrılmaz bir parçasıdır. Liberal dünya görüşünün önde gelen temsilcilerinden Ondokuzuncu Yüzyıl düşünürü John Stuart Mill'in ifadesiyle, “liberal öğretisi, ancak yeteneklerinin doruğundaki insanlara uygulanabilir; çocuklara ve kendileri bakım isteyen insanlara uygulanamaz; çünkü bunların dış tehditlere olduğu kadar, kendilerine karşı da korunmaları gerekir.” Mill, “toplumun arka sıralarında bulunan ve erken rüştünü ispat etmemiş olan insanlar da liberalizmin uygulama alanının dışında bırakılmalıdırlar” diyor ve devam ediyor: “Gelişim sürecinin ilk aşamalarında karşılaşılacak güçlükler o denli büyüktür ki, bu güçlüklerin üstesinden gelinmesi için başka durumlarda sonuç vermeyecek bazı yöntemlere başvurmak zorunda kalınabilir.” Bu anlamda, Mill'e göre despotizm, barbarlıkla baş edebilmek için meşru bir yöntemdir.²¹

²⁰ Mustafa Kemal Atatürk, 4 Nisan 1926 tarihli **Hakimiyet-i Milliye** Gazetesi'nde yer alan demecinden aktaran Enver Ziya Karal (derl.), **Atatürk'ten Düşünceler**, 3.B., Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1969, s. 11-12.

²¹ John Stuart Mill, “On Liberty,” **John Stuart Mill: A Selection of His Works**, ed. John M. Robson, New York, The Odyssey Press, 1966, s. 14'ten aktaran William Stivers, **Supremacy and Oil: Iraq, Turkey and the Anglo-American World Order, 1918-1930**, London/Ithaca, Cornell University Press, 1982, s. 67.

Dolayısıyla, liberalizmin mantığına göre, “az gelişmiş” bir halkın, “aydınlatılmak” amacıyla himaye altına alınması ve bu amaçla ona baskı uygulanması meşrudur. Lord Curzon, Aralık 1917’de hükümete verdiği bir andırıda “uygarlığın yüksek standartlarını geliştirmiş olan beyaz adamın, hurafelerin ve barbarlığın egemen olduğu karanlık bölgelere girmeye hakkı olduğunu” ileri sürerken bu temel mantığı yansıtıyordu.²² “Gelişmiş/geri kalmış halklar”, “karanlıkta yaşayanlara uygarlık götürmek” gibi söylemler, Ondokuzuncu Yüzyılın sonlarından beri özellikle İngiltere ve ABD’de giderek daha sık kullanılmakta ve bu bağlamda, himayeciliğin tüm insanlığın yararına olacağı teması daha çok işlenmekte idi.²³ Himaye altına alınarak “aydınlatılan” ve “uygarlaştırılan” halklar, sisteme bağımsız birer aktör olarak katılabileceklerdi. Fakat liberalizme göre, “aydınlanmış” ve “uygarlaşmış” olmanın ölçütü neydi? Liberal, himaye ettiği “az gelişmiş” halkın “aydınlandığına” ve “uygarlaştığına” neye göre karar verecekti?²⁴

Bu soruların yanıtını ABD’nin Orta ve Güney Amerika’daki uygulamalarında bulabiliriz. Ondokuzuncu ve Yirminci Yüzyıllar boyunca ABD, ticaret, bankacılık ve sermaye yatırımları aracılığıyla Amerika kıtasındaki ülkeler ve halklar üzerinde etkinlik kurabilmek için liberalizmin temel unsurları olan “sözleşme özgürlüğü” ve “özel mülkiyetin dokunulmazlığı” ilkelerini kıtada egemen kılmaya çalışmıştır. Orta ve Güney Amerika halklarının, ABD ayrıcalık ve çıkarlarına karşı çıkmaya, ABD’ye olan “borç”larına itiraz etmeye, ülkelerindeki Amerikan yurttaşlarının ve şirketlerinin mülkiyetlerine, yaşamlarına ve her türlü güvenliklerine tehdit sayılabilecek “yasa-dışı” davranışlarda bulunmaya; kısacası koşulları kendi yararlarına değiştirmeye hakları yoktu. ABD’nin kıtadaki temel rolü, bu gerçekleri algılayamayanları “eğitmek” suretiyle Orta ve Güney Amerika halklarını “aydınlatmak” ve “uygarlaştırmak” idi. Başta Meksika olmak üzere, tüm bölge ülkeleri ABD’nin “eğitiminden” paylarını almışlar, kuruluşlarından itibaren her zaman, onun baskı ve hegemonyasını üzerlerinde hissetmişlerdir.²⁵

ABD’nin Ortadoğu’nun geleceğine ilişkin tasarıları, Orta ve Güney Amerika’da son yüz yılda gerçekleştirdiği uygulamaların aynısıydı. Bir

²² CAB 24/4, Cf. Arthur Hirtzel, “Note on Future of Mesopotamia,” 11.01.1918’den aktaran Helmut Mejcher, **Imperial Quest for Oil: Iraq, 1910-1928**, 1st ed., London, Ithaca Press, 1976, s. 51.

²³ Mejcher, **ibid.**, s. 51.

²⁴ Stivers, **op.cit.**, s. 67.

²⁵ Stivers, **ibid.**, s. 68.

başka deyişle, Ortadoğu halklarının “gelişmiş” birer ulus sayılabilmelerinin ölçütü, özel mülkiyetin kutsallığına ve sözleşme özgürlüğüne saygı göstermeleri ve yönetsel-hukuksal kurumlarını büyük güçleri tatmin edecek bir anlayışla işletebildiklerini kanıtlamalarıydı. O zamana, yani ekonomik ve siyasal özgürlükleri liberal normlara uygun olarak kullanmayı öğrenene –bu konuda rüşlerini ispat edene- kadar vesayet altında tutularak “eğitilmeli” idiler.²⁶ Ortadoğu halkları, global ekonominin başat güçlerinin şirketleri aracılığıyla liberal ilkeleri kullanarak ülkelerinde edinecekleri hak ve ayrıcalıklara karşı çıkmamaları gerektiğini öğrendikleri zaman “az gelişmiş” olmaktan çıkıp, “uygar” ve “gelişmiş” ülke kategorisine dahil olacaklardı. O ülkelerin yöneticileri de, ülkelerini ekonomik denetim altına alan büyük güçlerle kendi halklarının çıkarlarına aykırı olarak işbirliği yaparlarsa, “uygar”, “demokrat”, “gelişmiş” gibi terimlerin liberalizmin terminolojisinde yer alan anlamlarıyla taltif edilecekler, yoksa “geri kalmış”, “uyumsuz”, “radikal”, “barbar” sayılacaklardı.

7. Liberal Emperyalizmin Araçları: Kapitülasyon ve Mandat

Batılıların Ortadoğu’daki yaşamları, mülkiyetleri, hak ve ayrıcalıkları yüzlerce yıl boyunca Osmanlı yönetiminden elde edilen kapitülasyonlarla güvence altına alınmıştı. Kapitülasyon sisteminde Avrupalılara ve Amerikalılara Osmanlı yasaları uygulanamıyor, Batılı şirketler kendi devletlerinin onayı olmadan vergilendirilemiyor, Osmanlı Devleti gümrüklerini büyük devletlerin onayı olmadan yükseltiyordu. İttihat Terakki yönetimi, 1914 yılında tek yanlı bir kararla kapitülasyonların kaldırıldığını açıklayınca, tüm Batılı güçler Osmanlı Devleti’ni protesto ettiler. Savaştan sonra ise, -1919 Şubatında- İtilaf Devletleri’nin İstanbul’daki temsilcileri Osmanlı hükümetine ortak bir protesto notası vererek, kapitülasyonların tek yanlı bir kararla feshedilmesinin ardından yabancılara konan tüm kısıtlamaların kaldırılmasını istediler. Mart ayında ABD temsilcisi, İtilaf Devletleri’nin protesto notasını destekleyen bir notayı Osmanlı hükümetine verdi.

Mandat (=himaye) adı altında geliştirilen sistem, kapitülasyonların günün koşullarına uyarlanmasından başka bir şey değildi. *Mandat* yöntemini formüle eden Güney Afrikalı General Jan Christian Smuts’a göre, Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılan topraklar ilhak edilmeyerek Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilecek bir *mandataire* gücün himayesi altına

²⁶ Stivers, *ibid.*, s. 68-69.

konmalıydı.²⁷ Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Arap topraklarında yaşayan halkların “uygar” ama “örgütsüz” olduklarını ve bunların “gerektiği gibi” örgütlenebilmeleri için bir yüz yıl geçmesi gerektiğini öne süren İngiliz Başbakanı Lloyd George'a göre, bu süre zarfında onlara “gerekten yardım” yapılmalıydı.²⁸ İngiliz Dışişleri Bakan Yardımcısı Leo Amery, İngiltere'nin savaş sonrasındaki yeni emperyal vizyonunu Smuts'a yazdığı bir mektupta şöyle açıklıyordu: “İngiltere'nin Ortadoğu'daki varlığı sürekli olmalıdır. *Mandat* sistemi bu sürekliliği engellemeyecek şekilde düzenlenmelidir. *Mezopotamya*, Filistin ve Arabistan ileride bağımsız da olsalar, İmparatorluk sistemimiz içinde kalmalıdır.”²⁹

Sykes-Picot Antlaşması'nı ülkesi adına imza etmiş olan Mark Sykes, İngiltere'nin Ortadoğu'ya kalıcı olarak yerleşmesi için yapılması gerekenleri 1918 yılı başında hazırladığı ayrıntılı bir raporla İngiliz yönetimine iletti.³⁰ Liberal emperyalizmin mantığını ve felsefesini çok iyi yansıtan bu raporda Sykes özetle şöyle diyordu: Değişen koşullarda, emperyalizmin kullandığı terminolojinin de değişmesi gerekir. “Emperyalizm”, “ilhak”, “askeri zafer”, “prestij”, “beyaz adamın sorumlulukları”, “etki alanları” gibi güncel siyasi terminolojiden dışlanmış olan kavramlar ve ifadeler, diplomasi'nin eski eşya deposuna kaldırılmalıdır. Bunların yerine, uygulanabilir güncel formüller ve kavramlar üretilmelidir. Örneğin *Mezopotamya*'ya yerleşmek istiyorsak, öncelikle demeliyiz ki, 1) *Mezopotamya*, dünyadaki potansiyel gıda ve yakıt depolarından biridir. İyi işlenirse dünya işçileri şimdikinden daha iyi beslenir ve ısınırlar. 2) Eğer *Mezopotamya* Türklerin elinde kalırsa gelişemez -dolayısıyla dünya işçilerini daha iyi besleyip ısıtmak mümkün olmaz-. 3) Militarist/emperyalist bir güç olan Türkler, burayı yalnızca askeri güçlerini artırmak için kullanırlar. 4) *Mezopotamya* halkı kendi başına bırakılırsa gelişemez, çünkü ülkede dört-beş kent oligarşisinden, bir grup nehir eşkıyasından ve birkaç ataerkil göçebe topluluğundan başka bir şey yoktur. İkinci olarak, hem kendi demokrasi-

²⁷ R.S. Baker, **Woodrow Wilson and World Settlement**, New York, Double Page, 1922, s. 64 vd. “The Smuts Plan: A Practical Suggestion by Lieut. Gen. The Rt. Hon. J.C.Smuts, P.C., December 16, 1918”den aktaran Harry N. Howard, **The Partition of Turkey: A Diplomatic History, 1913-1923**, New York, Howard Fertig Inc., 1966, s. 219.

²⁸ David Hunter Miller, **The Drafting of the Covenant**, Vol. II, s. 194-201'den aktaran Henry Harford Cumming, **Franco-British Rivalry in the Post-War Near East: The Decline of French Influence**, Westport, Connecticut, Greenwood Press, 1986 c. 1938 (Oxford University Press), s. 69-70.

²⁹ Fromkin, **op.cit.**, s. 283, dn. 19.

³⁰ FO 800/22'den aktaran Mejcher, **op.cit.**, s. 177-180.

mizi, hem de dünya demokrasilerini, bizim yönetimimizin dar kapitalist çıkarılara değil, ülkenin gelişimine ve halkın özgürlüklerinin artırılmasına hizmet edeceği konusunda ikna etmeliyiz. Bunun için de, 1) *Mezopotamya* halkının kendi devletlerini hemen kurmak istemediklerini ve bizim yönetimimizi Türk yönetimine geri dönmeğe yeğlediklerini; 2) Bizim koşullu yönetimimizin, yönetilenlerin rızasına dayandığını ve onlara gerçek bağımsızlıklarını kazandırmaya yönelik olduğunu; 3) Bizim koşullu yönetimimizin, ülkede bir ticari tekel kurmayı amaçlamadığını ileri sürebilecek durumda olmalıyız. Bunu sağlayacak adımları da bugünden atmalıyız. Yani, 1) Hıristiyanların ve Yahudilerin, Türklerin geri dönmesi durumunda karşılaşabilecekleri misillemelere karşı, ülkenin bizim tarafımızdan yönetilmesini istemelerini sağlamalıyız. Bu amaçla, Siyonistleri ve Ermeni Komiteleri'ni harekete geçirmeliyiz. 2) Çöldeki büyük Bedevi aşiretlerinin şeflerine maaş bağlayarak onları tarafımıza çekmeliyiz. 3) Bağdat'la yapılan ticareti teşvik etmeliyiz; öyle ki, tüccar sınıfı, biz gidersek varlığının tehlikeye düşeceğini hissetmelidir. 4) Elektrik, ulaşım, su gibi uygarlık nimetlerinin kullanımını yaygınlaştırmalıyız. 5) Yeni iş olanakları yaratmalıyız. 6) Türklerden daima nefretle söz eden, bizi ise, Arap ulusunun koruyucusu olarak gösteren ve Arap ulusçuluğu çizgisinde yayın yapan bir Arap basınının kuruluşunu sağlamalı ve onu sübvansetmeliyiz. 7) Kent aydınlarının katılımının sağlandığı bir ulusalcı Arap partisi kurdurmalı ve bunun önde gelen üyelerini yönetimimiz altındaki resmi görevlere atamalıyız. 8) Bir eğitim departmanı kurmalı ve Arap ulusçuluğu çizgisinde eğitim veren olabildiğince fazla sayıda okul açmalıyız. 9) Oluşturacağımız bir yerel komite aracılığıyla, ülkede yaşayan tüm unsurları İngiliz denetimi altında yerel bir devlet kurulmasını istemeleri noktasında birleştirmek için hepsinin gereksinimlerini karşılamalıyız. Bu amaçla, çalışmak isteyenlere, özellikle aydınlara iş sağlamalıyız; tüccarların, Yahudilerin ve Hıristiyanların yaşamları ile mallarını güvence altına almalıyız; yerleşik köylülerin az vergi verme ve askerlik yapmama yönündeki istemlerini karşılamalıyız; toplumun ileri gelenlerine belli unvanlar vermeliyiz.

Wilson da İngiliz yöneticileriyle aynı görüşteydi. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılacak olan Arap toprakları *mandat* yönetimi altına konacağından buralarda kapitülasyonların sürmesine gerek yoktu. Ama Türkiye *mandat* yönetimi altına konmayacağına göre, burada kapitülasyonların uygulanmasına eskiden olduğu gibi devam edilmeliydi.³¹

³¹ Stivers, *op.cit.*, s. 70.

Wilson şöyle düşünüyordu: ABD'nin dünyadaki ekonomik etkinliğini ekonomik gücü ile orantılı bir düzeye çıkarabilmesi, dünya ölçeğindeki ekonomik ilişkilerin, yeni bir anlayışla -liberal ilkelere uygun olarak- yeniden yapılandırılmasını gerektirir. Kurulacak yeni *düzen*in temelini büyük güçler arasındaki *uyum* oluşturmalıdır. Dolayısıyla büyük güçlerin, ikincil halkların çıkarları uğruna birbirleriyle çatışmaya girmemeleri gerekir. Yoksa *uyum* sağlanamaz ve arzu edilen *düzen* kurulamaz. Söz konusu *uyumun* sağlanabilmesinin ve *düzenin* işleyebilir olmasının ön koşulu, tüm büyük güçlerin ekonomik ve stratejik kaygılarının giderilmesidir.³² Nitekim Wilson, Paris Barış Konferansı'nın 21 Mayıs 1919 günlü oturumunda, ABD'nin iki temel önceliği olduğunu söylemiştir: 1) Büyük güçler arasında *uyum*, 2) Dünyada *barış*.³³ Wilson, savaşta işgal edilen toprakların bencilce paylaşılmasına da aynı gerekçeyle karşı çıkmıştır. Yani karşı çıkışının altında yatan neden işgal edilen ülkelerin halklarının ve doğal kaynaklarının “bencilce” sömürülecek olması değildir. Sömürünün, diğer büyük güçlerle *uyum* sağlanmadan “bencilce” yapılmasıdır. Çünkü eğer büyük güçler arasında sömürünün koşulları üzerinde *uyum* sağlanamazsa, bu durum küresel *düzeni*, *istikrarı*, *işbirliğini* ve *barışı* tehlikeye sokar.³⁴ Wilson'un istediği, sömürgeci güçlerin, sömürgelerin mutlak sahibi gibi davranmalarını, sömürü sürecine diğer büyük güçleri de ortak etmeleridir. Dünyanın sömürülmesinde, büyük güçler arasındaki rekabetin yerini çıkar birliği alırsa, dünyada kalıcı bir *düzen*, *barış* ve *istikrar* kurulur. Büyük güçler arasında işbirliğini ve çıkar birliğini sağlamak için bir uluslararası denetim mekanizması kurulmalıdır. Denetim işlevini yerine getirmek üzere tüm büyük güçlerin -ve tabii görüntüyü kurtarmak için küçüklerin de- üye olacakları bir uluslararası örgüt -Milletler Cemiyeti- kurulmalıdır.³⁵ Wilson, Avrupa dışındaki Eski-Dünya topraklarında *mandat* yönetimlerinin kurulmasını öngörür. Ona göre *mandat*, halkları henüz düşük uygarlık düzeyinde bulunan ülkelere insancıl bir yaklaşımı ifade etmektedir. Kuşkusuz, bu halklar “zamanı gelince” *self-government* düzeyine yükseltileceklerdir. Fakat devlet olmanın tüm sorumluluklarını yerine getirecek düzeye ulaşana dek onlara dostça yol gösterilmeli, himaye ve yardım sağlanmalıdır.³⁶

³² Stivers, *ibid.*, s. 62-63.

³³ **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919**, Vol. V, Washington D.C., United States Government Printing Office, 1946, s. 765.

³⁴ Stivers, *op.cit.*, s. 63-64.

³⁵ Stivers, *ibid.*, s. 65-66.

³⁶ Stivers, *ibid.*, s. 66.

8. Lippmann-Cobb Andırısı'nın *Self-Determination* ve Osmanlı Topraklarına İlişkin Öngörülleri

Almanya ve müttefiklerinin bırakışma isteyeceklerinin anlaşılması üzerine Wilson, Albay House'dan, ondört noktanın nasıl uygulanacağı konusunda ayrıntılı bir çalışma yapmasını istedi. Barış konferansı ile ilgili ön görüşmelerde bulunmak üzere Avrupa'ya giden House da bu işle *Inquiry*'nin sekreteri Walter Lippmann ve New York World Gazetesinin editörü Frank L. Cobb'u görevlendirdi. 1918 yılının Eylül-Ekim aylarında hazırlanan Lippmann-Cobb andırısı, sonradan yapılan bazı ekleme ve düzeltmelerle, ABD'nin Paris Barış Konferansı'nda izleyeceği politikanın temelini oluşturdu.³⁷ Söz konusu andırıda, *self-determination* ilkesini düzenleyen beşinci maddenin ve Osmanlı İmparatorluğu toprakları ile Ortadoğu'ya ilişkin düzenlemeleri içeren onikinci maddenin uygulanmasıyla ilgili olarak şu öngörüler yer almaktadır:

5. Madde: İngiltere ve Fransa'nın, tüm sömürgelerin varlığının tartışmaya açılacağı konusunda bazı kaygıları bulunduğundan, amacın kesinlikle bu olmadığı, bu maddenin yalnızca savaş sonrasında ele geçirilen topraklar hakkında yapılması öngörülen düzenlemeleri içerdiği vurgulanmaktadır. Örneğin, savaş öncesindeki Alman kolonilerini devralan devletlerin, bunları sömürgeci olarak değil, yerlilerin vekili sıfatıyla ve onlar yararına yönetecekleri belirtilmektedir. Andırıda, “yerli halkların yararı” ile neyin anlaşılması gerektiğine de açıklık getiriliyordu. Buna göre, 1) Yerli halklar militarize edilmeyeceklerdi. 2) Kaynakların kullanılmasında/işletilmesinde “açık kapı” ilkesine uyulacaktı. 3) Çalışma koşulları, kârlar ve vergilerle ilgili sıkı düzenlemeler yapılacak, bir genel sağlık rejimi geliştirilecek, altyapı olanakları iyileştirilecek, yerel örgütlere ve geleneklere saygı gösterilecekti. 4) Korumacı güç, tüm bu koşulları yerine getirebilecek maddi kaynaklara ve uzman kadrolara sahip olacaktı. 5) Bu kuralara uyulup uyulmadığı uluslararası denetime açık olacak; barış konferansı, bu konuda tüm sömürgeci güçleri bağlayıcı kurallar koyacaktı.

12. Madde: 1) Nüfus olarak çoğunluğu oluşturdukları Anadolu'da Türklerin egemenliği tanınmalıdır; ancak, a) Rumların sayıca fazla oldukları kıyı bölgelerinde özel bir uluslararası denetim kurulmalı, bu bölgeler tercihan Yunanistan *mandatsı* altına konmalıdır; b) Anadolu'da tüm *mandata-ire* güçleri bağlayacak genel bir düzenleme [kapitülasyonlar kastediliyor]

³⁷ De Novo, *op.cit.*, s. 111-112.

yapılmalı ve bu düzenleme, Osmanlı Devleti ile yapılacak olan barış antlaşmasına eklenmelidir; c) bu düzenleme ile azınlıkların hakları ve “açık kapı” ilkesinin uygulanması güvence altına alınmalıdır; d) Anadolu’daki tüm ana demiryolu hatları uluslararasılaştırılmalıdır. 2) Türk olmayan unsurlara özerk gelişim olanağının sağlanacağına ilişkin hükmün uygulanması güçlükler içermektedir. Çünkü a) *Mezopotamya*, Filistin ve Arabistan’ın İngiliz *mandat* yönetimi altına gireceği bellidir; b) Suriye’nin -Sykes-Picot Antlaşması’nın gereği olarak- Fransa’ya verileceği bellidir; c) Ermenistan’a Akdeniz’e açılımını sağlayacak bir liman verilmeli ve onun korumasını üstlenecek bir güç belirlenmelidir. Bu iş için Fransa istekli görünmekteyse de, Ermenilerin İngilizleri yeğleyecekleri anlaşılmaktadır. 3) İsmen Türk kalmakla birlikte, İstanbul ve boğazlar bölgesi uluslararası denetim altına konacaktır. Bu denetim kolektif olabileceği gibi, Milletler Cemiyeti’nin *mandataire* olarak görevlendireceği belli bir güç tarafından da yerine getirilebilir.³⁸ Bu değerlendirmelerin ışığında hazırlanmış olan harita ektedir.³⁹

Her iki maddenin yorumundan anlaşılacağı üzere, Wilson’un *self-determination*dan anladığı şey kesinlikle halkların kendi geleceğini kendilerinin belirlemesi değildir. Onların geleceğini belirleyecek, daha açıkçası onların bugününe ve geleceğine hükmedecek olanlar “vekil” sıfatıyla onları yönetecek olan büyük güçlerdir. Wilson’cu anlamıyla *self-determination* yalnızca, kendi kendilerini yönetebilecek gelişmişlik düzeyine ulaşmış oldukları varsayılan halklara özgü bir haktır. İsmen belirtmek gerekirse, bu ilke yalnızca Orta ve Doğu Avrupa halkları için uygulanacaktır. İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour, *self-determination* ile ilgili olarak, Wilson’un bu ilkenin Avrupa dışında uygulanmasını kesinlikle düşünmediğini belirtmektedir. Balfour’a göre, Wilson’un *self-determination*dan anladığı şey, “uygar” toplumların diğer “uygar” toplumların yönetimi altında yaşamaması gerektiğidir. Yoksa siyasi olarak kendilerini ifade edecek yeteneği ve gücü bulunmayan halklara bu ilkenin uygulanması söz konusu değildir.⁴⁰ Wilson, *self-determination* ilkesinin Osmanlı İmparatorlu-

³⁸ **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918, World War Supplement I**, Vol. I, Washington D.C., United States Government Printing Office, 1933, s. 405-413; “Interpretation of President Wilson’s Fourteen Points by Colonel House,” **Diplomacy in the Near and the Middle East – A Documentary Record, 1914-1956**, derleyen: J.[acob] C.[ol-leman] Hurewitz, Vol. II, New York, D. Van Nostrand Co. Inc., 1958, s. 40-45; Erol, **op.cit.**, s. 9-24, Ek-1, 2, s. 107-118; <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/doc.31.htm>.

³⁹ Erol, **ibid.**, s. 113.

⁴⁰ CAB 27/24, Eastern Committee, Fifth Minutes, 24 April, 1918’den aktaran Stivers, **op.cit.**, s. 42.

ğu'ndan ayrılacak topraklar için uygulanmasını öngörmediği gibi, çoğunluğunu Türk nüfusunun oluşturduğu Batı Anadolu, Doğu Anadolu, Çukurova, İstanbul ve boğazlar gibi birçok bölgenin Türk olmayanların yönetimine verilmesini de *self-determination* ilkesine aykırı görmemekteydi.⁴¹

9. Wilson İkiyüzlülüğünün Uygulamaya Yansıması

Wilson'un "prensipler"indeki "insani maksatlar" ile Osmanlı İmparatorluğu ve Türklere yönelik gerçek düşünce ve niyetleri arasında tam bir karşıtlık bulunmaktadır. Onun Türklere hakkındaki olumsuz, hatta düşmanca düşüncelerinin oldukça eski ve köklü olduğu anlaşılmaktadır. O kadar ki, açıkça Türkiye'nin haritadan silinmeleri gerektiğini bile savunmuştu.⁴² Birkaç yıl önce, Osmanlı İmparatorluğu nezdindeki ABD büyükelçiliğine atama yapılması gerektiğinde, bu göreve Henry Morgenthau'nun atanmasını öneren Albay House'a, "Türkiye diye bir yer kalmayacak ki" yanıtını vermişti. Yani ona göre, Osmanlı Devleti nasıl olsa yıkılacaktı; bu yüzden de oraya bir atama yapılmasına gerek yoktu. House da buna karşılık, "iyi ya!" demişti, "gidip durumu yerinde görsün."⁴³

Wilson, yukarıda gördüğümüz gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayan gizli paylaşım antlaşmalarını başından beri biliyordu. Karşı çıkmak bir yana, onları onaylıyor hatta hazırlanmalarına katkı bile sağlıyordu. Eğer Bolşevikler söz konusu gizli antlaşmaları açıklamasalardı, Wilson'un bunlara karşı olduğunu belirtmek gibi bir niyeti yoktu. ABD'nin Osmanlı Devleti'ne savaş açmaması da, İtilaf Devletleri arasındaki emperyalist paylaşım hesaplarına dahil olmadığını ve onları onaylamadığını göstermek içindi. Çünkü yine yukarıda gördük ki, Amerikan kamuoyu bu konuda son derece hassastı. Aslında 1917 yılının Nisan ayında Almanya'ya, Aralık ayında da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na savaş açan ABD, Osmanlı İmparatorluğu'na da savaş açmayı ciddi olarak düşünmüştü. Yönetim kademeleri içinde Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açılmasından yana olanlar vardı. Bunların tezi şu idi: ABD, batı cephesi yerine güneye -Ortadoğu'ya-yığınak yaparsa, ağır baskıya dayanamayacak olan Osmanlı Devleti, kısa

⁴¹ Paul C. Helmreich, **From Paris to Sevres: The Partition of the Otoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920**, Columbus, Ohio State University Press, 1974, s. 126.

⁴² Fromkin, **op.cit.**, s. 258.

⁴³ Charles Seymour (ed.), **op.cit.**, Vol. I, s. 96'dan aktaran Evans, **op.cit.**, s. 29; (1913 yılından 1916 yılına değin İstanbul'da görev yapacak olan Henry Morgenthau, ömrünün sonuna dek "Ermeni soykırımı" savlarının gönüllü bir propagandisti olarak çalışacaktır.)

süre içinde savaş dışı kalacaktır. Böylece, Rusya'nın çökmesi ile doğan boşluğu, doğuda ABD doldurabilecektir. O zaman da savaş çok daha çabuk bitecektir.⁴⁴ Senato Dış İlişkiler Komitesi'nin “neden Osmanlı Devleti'ne savaş açılmadığı” yolundaki sorusunu uzun bir andırı ile yanıtlayan Dışişleri Bakanı Robert Lansing, Robert Koleji, Suriye Protestan Koleji gibi Amerikan misyoner okullarının ve Osmanlı ülkesinde yaşayan gayrimüslimlerin zarar görmemesi ve Osmanlı Devleti'nin ABD'ye karşı herhangi bir saldırgan girişiminin bulunmaması gibi gerekçeler ileri sürmüştü. Bu gerekçeler, Senato'yu tatmin etmediyse de Başkan Wilson kararını değiştirmede ve Osmanlı Devleti'ne savaş açmadı.⁴⁵ Osmanlı Devleti'ne savaş açılmamasının asıl nedeni, bunun pratik bir yarar sağlamayacağını düşünülmesiydi. İtilaf Devletleri, ABD Osmanlı Devleti'ne savaş açsa bile Amerikan birliklerinin Osmanlı cephelerine kaydırılmaması gerektiğini düşünüyorlardı.⁴⁶ Çünkü eğer Amerikan birlikleri Osmanlı cephesine yığılabilirlerse, baskıya dayanamayan Osmanlı Devleti ayrı barış istemek zorunda kalabilirdi. Bu ise, Osmanlı topraklarının barış masasında istenildiği gibi parçalanması şansını ortadan kaldırırdı. Osmanlı Devleti sonuna dek savaşta kalmalı, müttefikleriyle birlikte yenilgiye uğratılarak bırakışma istemeye zorlanmalıydı.

Ancak ABD'nin resmen savaş açmadığı bir devletin toprakları hakkında resmi olarak görüş bildirmesi, hele onun ortadan kaldırılmasını istemesi bütünüyle kural dışı bir durumdu.⁴⁷ Bu kuraldışılığa Paris Barış Konferansı sürecinde pek çok yeni örnek eklenecektir. 30 Ocak 1919 günü İngiliz Başbakanı Lloyd George, Ermenistan ve Anadolu ile İstanbul ve boğazlar bölgesinin *mandat* yönetimini ABD'nin üstlenmesini Wilson'dan resmen istediğinde, bunun Senato'nun onayına bağlı olduğunu, Senato'nun ve Amerikan halkının ise bu konuda istekli olmadıklarını belirten Wilson, Anadolu için değil ama diğer ikisi için Senato'yu ikna etmeye çalışacağı sözünü vermişti.⁴⁸ İngiltere, Paris Barış Konferansı boyunca, ABD'yi Or-

⁴⁴ Wilson Papers, Series II, Box 129'dan aktaran Evans, *op.cit.*, s. 37-38.

⁴⁵ **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1917: World War Supplement II**, Vol. I, Washington D.C., United States Government Printing Office, 1931, s. 446; Evans, *ibid.*, s. 39-40.

⁴⁶ Evans, *ibid.*, s. 40-41.

⁴⁷ Fromkin, *op.cit.*, s. 259.

⁴⁸ **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919: The Paris Peace Conference**, Vol. III, Washington D.C., United States Government Printing Office, 1943, s. 787-788; Stivers, *op.cit.*, s. 42; De Novo, *op.cit.*, s. 114-115.

tadoğu'ya çekebilmek için çok uğraştı. Batı kamuoylarının beyinleri son 30 yıldır Türklerin Ermenilere katliam uyguladıklarına ilişkin savlarla yıkanmış olduğundan İngilizler, Amerikan kamuoyu ile Senatosu'nun bu konuda ikna olacağına güveniyorlardı.⁴⁹ Mart ayında İngiltere ve Fransa önerilerini yinelediler.⁵⁰ Başkan Wilson'un bu konuda istekli olduğu gözden kaçmıyordu. King-Crane Komisyonu gibi örnekler,⁵¹ ABD'nin Ortadoğu'nun yeniden düzenlenmesinde daha etkin bir rol üstlenmeye hazırlandığı izlenimini yaratıyordu. Nihayet 14 Mayıs 1919 günü Wilson, Senato'nun onaylaması koşuluyla ülkesinin önerilen *mandat*ları kabul edebileceğini resmen bildirdi.⁵² 19 Mayıs 1919 günü ise, Anadolu'da kurulması öngörülen “egemen” Türk Devleti hakkındaki görüşlerini açıkladı. Buna göre, kurulacak olan “bağımsız” ve “egemen” Türk Devleti'nin maliyesi ve jandarması Fransa'nın denetimine verilecekti⁵³ [ordusu zaten bulunmayacaktı]. Sultan İstanbul'dan çıkarılacaktı. Lloyd George'un, Türklerin İstanbul'da kalıp kalmayacaklarına ilişkin sorusuna yanıt olarak Wilson, “onların [Türklerin] temizlenmesi gerektiği” yanıtını verdi.⁵⁴

ABD'nin Osmanlı Devleti'ne savaş açmamış olması, Ortadoğu'nun siyasi olarak yeniden yapılandırılmasına ilişkin düzenlemelerden dışlanması tehlikesini yaratıyordu. Bu nedenle Wilson, Ortadoğu ile ilgili düzenlemelerin barış konferansında değil, Milletler Cemiyeti bünyesinde yapılmasını istiyordu. Bunun için de, Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşmasının, ABD'nin aktif bir üyesi olarak içinde yer alacağı Milletler Cemiyeti kurulana değin ertelenmesi gerekiyordu. Osmanlı topraklarının parçalanacağı ve her parçasının bir büyük gücün *mandat* yönetimi altına konacağı belliydi. Wilson için önemli olan iki nokta vardı. Ortadoğu toprakları nasıl paylaşılırsa paylaşılın ve kimler *mandataire* olurlarsa olsunlar, 1) “açık kapı” ilkesinin uygulanmasından kesinlikle ödün verilmemeliydi; 2) ABD'nin savaştan önce sahip olduğu ayrıcalıklar [kapitülasyonlar] mutlaka korunmalıydı.⁵⁵ Wilson'un, Türkiye'ye bırakılacak topraklarda *mandat* yönetimi

⁴⁹ Evans, *op.cit.*, s. 128.

⁵⁰ De Novo, *op.cit.*, s. 116-117, dn. 62.

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Harry N. Howard, **An American Inquiry in the Middle East: The King-Crane Commission**, Beirut, Khayat's, 1963, *passim*.

⁵² **Papers Relating..., 1919: The Paris Peace Conference**, Vol. V, *op.cit.*, s. 614, 616, 622; De Novo, *op.cit.*, s. 118, dn. 68.

⁵³ Stivers, *op.cit.*, s. 65.

⁵⁴ Howard, **The Partition...**, *op.cit.*, s. 237-238, dn. 70.

⁵⁵ Evans, *op.cit.*, s. 292-293.

uygulanmasını istememesinin nedeni, Türkiye'nin daha sıkı bir denetim ve baskı altında tutulması gerektiğini düşünmesiydi. Çünkü *mandat* yönetimini üstlenecek olan *mandataire* güç, Milletler Cemiyeti'ne karşı sorumlu olacaktı. Oysa Wilson'un kurulmasını öngördüğü "egemen" Türkiye Devleti üzerinde kurulacak baskı, her türlü denetimin dışında olmalıydı.

Fakat Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşmasının geciktirilmesi, İngiltere ve Fransa açısından ciddi sakıncalar içeriyordu. Çünkü İtilaf Devletleri'nin orduları hızla terhis ediliyor ve buna bağlı olarak Ortadoğu'daki işgal güçlerinin sayısı gün geçtikçe eriyordu. Üstelik zaman ilerledikçe, işgal yönetimlerine karşı hoşnutsuzluk artıyor ve yerel direniş hareketleri örgütlenmeye başlıyordu. Dolayısıyla, Ortadoğu'da istenen koşulların yaratılması giderek güçleşiyordu. Paris Barış Konferansı'nın 25 Haziran 1919 günlü oturumunda Lloyd George, Türkiye'nin sınırlarının belirlenmesini, bunun dışında kalacak toprakların dağılımının ise, ABD'nin *mandataire*lik üstlenip üstlenmeyeceğine göre daha sonra karara bağlanmasını önerdi. Wilson ilke olarak bu öneriyi kabul etti.⁵⁶ Ancak iki gün sonra, -henüz bu konuda bir karara varılmadan- Paris'ten ayrıldı. ABD'nin, özellikle İstanbul ve boğazlar bölgesinin *mandat* sorumluluğunu üstlenip üstlenmeyeceği büyük önem taşıyordu. Eğer İstanbul ve boğazlar bölgesinin sorumluluğunu ABD üzerine almazsa, bu işi Avrupalı güçlerden biri üstlenmek zorunda kalacaktı ki, bu hiç arzu edilmeyen bir durumdu. Çünkü, boğazların *mandataire*liğini alacak devlet, Avrupa güç dengesi sistemi içinde son derece ayrıcalıklı bir konuma geleceğinden, hiçbir Avrupalı güç, bu işi bir diğer Avrupalı gücün üstlenmesine razı olamazdı. Bu durumda ABD'nin kararını beklemekten başka çare yoktu.⁵⁷

Wilson, 1919 yılı Haziran ayı sonunda, Senato'yu ve Amerikan kamuoyunu *mandat*lar konusunda ikna edebilmek için ülkesine döndü. Paris'teki Amerikan delegasyonunun başına Dışişleri Bakanı Lansing geçtiyse de, Başkan ile birçok konuda ters düştüğü için bir süre sonra görevinden alındı. Böylece Wilson, yakın arkadaşı ve danışmanı Albay House'dan sonra, Dışişleri Bakanı Lansing'i de savaş sonrası düzenlemeleri konusunda kendisiyle uyuşmadığı için devre dışı bırakmış oluyordu.⁵⁸ Ancak, Amerikan yönetim kademeleri içinde görevli pek çok kişi *mandat*lar konusunda Wil-

⁵⁶ **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919: The Paris Peace Conference**, Vol. VI, Washington D.C., United States Government Printing Office, 1946, s. 675-676.

⁵⁷ Evans, **op.cit.**, s. 195.

⁵⁸ De Novo, **op.cit.**, s. 118.

son'dan farklı düşünüyordu ve Başkan giderek yalnız kalıyordu. Başkan'dan farklı düşünenler arasında İstanbul'daki ABD Yüksek Komiseri Amiral Mark Bristol da vardı. Bristol, 7 Mart 1919 günü gönderdiği bir raporda, İngiltere'nin, dünyanın en zengin petrol yataklarının bulunduğu Ortadoğu topraklarına yerleşip, Ermenistan'ı ABD *mandatsına* vererek, kendini kuzeyden gelebilecek tehlikelere karşı güvence altına almayı amaçladığı konusunda Washington'u uyardı. Bristol, ABD'nin İngiltere'nin oyununa gelerek Ermenistan *mandatsını* kabul etmesi durumunda, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı topraklarına yönelik emperyalist politikalarını onaylamış ve o politikalara ortak olmuş olacağına dikkat çekti.⁵⁹ House ve Lansing gibi Bristol'un da anlayamadığı şey, Wilson'un amacının tam da bu olduğuydu.

16 Ağustos 1919 günü Bristol'a, eğer Ermenilere yönelik katliamların önlenmesi konusunda ivedi önlemler alınmazsa, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk bölgelerinin egemenliğinin destekleneceği vaadini içeren onikinci maddenin yok sayılarak, barış koşullarının İmparatorluğun bütünüyle tasfiye edilmesi şeklinde değiştirileceğinin Osmanlı yönetimine bildirilmesi talimatı verildi. Talimatın sahibi bizzat Wilson'du⁶⁰ ve asıl amacı hiç kuşkusuz, ABD'nin, "Ermenilere yapılan katliamları" önlemek üzere Ermenistan *mandatsını* üstlenmesinin yolunu açmaktı. Bristol, Wilson'un notasını 24 Ağustos'ta Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya ilettiler. Çok telâşlanan Ferit Paşa, ellerinde çok az güç olduğundan ve bunun arttırılmasına da izin verilmediğinden yakınlıkla, denetleyemedikleri bölgelerde düzeni sağlamalarının güçlüğüne dikkat çekti.⁶¹ Wilson'un tehdit notasıyla ilgili olarak İstanbul'daki İngiliz ve Fransız temsilcilerine bilgi veren Damat Ferit Paşa, ABD'nin, Osmanlı Devleti ile savaşa girmediği halde, İtilaf Devletleri'nden bağımsız olarak böyle bir nota vermesinin anlamını sorguladı. 25 Ağustos günü, konuyu Paris Barış Konferansı'nın gündemine getiren Clemenceau, ABD'yi resmen protesto etti.⁶²

Wilson, kamuoyu desteği sağlamak amacıyla 25 Eylül 1919 günü çıktığı yurt gezisinin henüz ilk haftası içinde ağır bir felç geçirdi. Bedeninin sol tarafında bulunan organları işlevlerini yitirdi; muhakeme yeteneği de zayıf-

⁵⁹ Evans, *op.cit.*, s. 178-179.

⁶⁰ Evans, *ibid.*, s. 183.

⁶¹ Evans, *ibid.*, s. 183-184.

⁶² *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, E. L. Woodward, Rohan Butler (ed.), First Series, Vol. IV, 1919, London, Her Majesty's Stationary Office, 1952, s. 736-738.

ladı.**** Daha Ağustos ayında Versailles Antlaşması'nı ve Milletler Cemiyeti Mîsâkı'nı onaylamayacağı belli olan Senato, Başkanın da etkisini yitirmesinden sonra, bu konuda daha serbest kaldı. 19 Kasım 1919'da yapılan oylamada, beklendiği gibi ret kararı çıktı. Gerçi karar yalnızca yedi oy farkla alınmıştı ama bu, Wilson'un hayallerinin sonuydu.⁶³

Amerikan Senatosu'nun olumsuz yönde karar vereceği belli olduktan sonra İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri Osmanlı Devleti ile imzalanacak barış antlaşmasının koşullarını belirlemek üzere bir araya geldiler. Bu amaçla yapılan bir dizi konferansın sonuncusu olan San Remo Konferansı'nda Osmanlı barışına son şekli verildi. San Remo'da İtilaf Devletleri, son bir kez daha ABD'den Ermenistan *mandatsını* üstlenmesini istemeyi kararlaştırdılar. Önerilerinin kabul edilmeyeceğini biliyorlardı. Tek umutları, Bakû petrollerinden pay kapma peşinde olan Standard Oil Company'nin ağırlığını koyması ve Senato'ya baskı yapmasıydı.⁶⁴ Başkanın, 24 Mayıs 1920 günü gönderdiği, Ermenistan *mandatsının* kabul edilmesi yönündeki önerisi, 1 Haziran 1920 günü Senato'da oylandı ve 23'e karşı 52 oyla reddedildi. Bu sonuçta, Harbord Komisyonu raporunda yer alan veriler etkili oldu.⁶⁵

Wilson'un önerisinin Senato'da bu denli açık bir farkla reddedilmesinde, Harbord Komisyonu'nun raporu kadar, Yakın Doğu Yardım Fonu Başkanı Herbert Hoover ve eski Dışişleri Bakanı Robert Lansing'in yaptığı konuşmalar da etkili olmuştu. Ermenistan *mandatsının* bölgede sürekli olarak 50-100 bin kişilik bir güç bulundurmaya ve bunun da yılda en az 100 milyon dolarlık bir kaynağı gerektirdiğini belirten Hoover, İngiltere'nin petrol bakımından zengin *Mezopotamya*'ya el koyarken, ABD'ye yoksul Ermenistan *mandatsını* önermesini eleştirdi. Ona göre, eğer İngiltere *Mezopotamya mandatsını* elinde tutacaksa, Ermenistan'ın *mandatsını* da üstlenmeliydi; eğer Ermenistan *mandatsını* ABD'nin üstlenmesini istiyorsa, *Mezo-*

****Daha önce de birkaç kez felç geçirmiş olan Wilson, bu son darbeyle tekerlekli sandalyeye bağlı hale geldi. Birkaç ay sonra yardımla yeniden yürümeye başladıysa da eski sağlığına hiçbir zaman kavuşamadı. Durumunun ciddiyeti görev süresinin son bir yılında Amerikan kamuoyundan olabildiğince gizlendi. Başkan yardımcısı Thomas Riley Marshall, başkanlık görevini devralmayı kabul etmediği için Wilson görev süresini tamamlayabildi.

⁶³ <http://www.firstworldwar.com/bio/Wilson.htm>; Stivers, *op.cit.*, s. 43.

⁶⁴ *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, Rohan Butler, J. P. T. Bury, M. E. Lambert (ed.), First Series, Vol. XIII, *The Near and Middle East, January 1920 – March 1921*, London, Her Majesty's Stationary Office, 1963, s. 66, 70-72, 76-77.

⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için Seçil Akgün, "Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu: Türkiye'de Amerikan Mandası," *Bellefen*, C. XLVIII, S. 189-190 (Ocak-Nisan 1984), s. 95-108.

potamy mandatsını da ABD'ye devretmeliydi. Çünkü Ermenistan'ın gelirleri ancak *Mezopotamya*'dan elde edilecek gelirlerle finanse edilebilirdi.⁶⁶ Lansing ise, Avrupalıların, madenleri, petrol yatakları, zengin hububat tarlaları ve demiryolları bulunan toprakları aralarında paylaşırlarken, ABD'ye, işin insani boyutunu ön plana çıkararak, bunların tümünden yoksun olan bir ülkenin *mandatsını* vermek istemelerinin şaşkınlık verici olduğunu belirtmişti.⁶⁷

Büyük çoğunluğu işadamlarından oluşan ve bir yerin *mandatsına* sahip olmayı, oraya sahip olmak ve tüm gelirlerinden yararlanmak olarak gören Amerikan Senatosu için Ermenistan *mandatsı* kârlı olmayan bir *işti*. Hoover, Lansing ve diğer muhalif senatörler, liberal emperyalizmin mantığını Wilson kadar derinden kavrayabilmiş değillerdi. Wilson, zenginliğe sahip olmanın ve onu sürdürmenin güç kullanımını gerektirdiğinin ayırımındaydı. Elindeki gücü kullanmaktan çekinen bir devlet, olayları etkileme konusunda gerekli inisiyatifi kullanamaz, buna bağlı olarak da sahip olduğu zenginliği koruyup sürdüremezdi. Ermenistan *mandatsını* üstlenmekle ABD, bölgedeki siyasal gelişmeleri denetleyip yönlendirebileceği bir bölgesel üs kazanmış olacaktı. Nitekim Wilson'un Ermenistan'ın yanı sıra İstanbul ve boğazların da *mandataireliğine* talip olması, olaya insancıl değil, bütünüyle stratejik olarak yaklaştığını gösteriyordu.⁶⁸

Siyasal izolasyon politikası ile ekonomik genişlemenin sağlanamayacağı, Paris'teki Amerikan delegasyonunun 1919 yılı Kasım ayında hazırladığı bir andırıda açıkça ortaya konmuştu. Türk İmparatorluğu'nun geri döndürülemez biçimde dağıldığı belirtilen andırıda, galiplerin İmparatorluktan ayrılan topraklarda “barış” ve “düzen”i sağlamak zorunda oldukları; oysa Avrupalıların savaş sırasındaki gizli antlaşmalara dayanarak Küçük Asya'yı [tüm Ortadoğu gibi] bir yağma-soygun anlayışıyla balkanize etmeye hazırlandıkları anlatılıyordu. ABD, bu sürece müdahale etmeli ve “barış” ve “düzen”in kurulmasına katkıda bulunmalıydı. Yoksa Türkiye ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan diğer topraklardaki Amerikan çıkarları zarar görür, ticari fırsatların kaçırılması tehlikesi doğardı. “Açık kapı” politikasının uygulanabilmesi için kapının “açık” tutulması sağlanmalıydı.⁶⁹ Kısaca-

⁶⁶ Stivers, *op.cit.*, s. 53.

⁶⁷ Stivers, *ibid.*, s. 53-54.

⁶⁸ Stivers, *ibid.*, s. 55-56.

⁶⁹ American Commission to Negotiate Peace, “Memorandum on the Policy of the United States Relative to the Treaty with Turkey, 26.11.1919,” Bristol Papers, Library of Congress, Washington D.C., Box 27'den aktaran Stivers, *ibid.*, s. 56-57.

sı, meydan Avrupalı emperyalist güçlere bırakılmamalı, emperyalist paylaşımında ABD de yerini almalıydı.

Sonuç

Wilson, ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin ondört maddelik savaş amaçları bildirisini Avrupalı müttefiklerine danışmadan açıklamıştı. Bu nedenle, ABD ile İngiltere ve Fransa arasında, Paris Barış Konferansı görüşmeleri sırasında bu maddelerin ne şekilde yaşama geçirileceği konusunda ciddi görüş ayrılıkları çıktı. Wilson, Kissinger'in "zorunlu" olarak tanımladığı ekonomik ve ideolojik nitelikteki maddelere öncelik verdi; diğer konularda ısrarcı olmayarak Avrupalı müttefikleriyle uzlaşmayı yeğledi. Öte yandan, "zorunlu" maddelerin yaşama geçirilmesi de kendi kamuoyunun ve Senatosu'nun engeline takıldı.

Liberal emperyalizmin Yirminci Yüzyıla ilişkin vizyonunu ve bu vizyon içinde ABD'nin ağırlıklı konumunu kapitalizmin mantığı ve felsefesi içinde gerçekçi olarak saptamış olan Wilson, buna uygun adımları atmaya çalışmıştı.. Ne var ki, Amerikan sistemi henüz bu çaptaki bir "sorumluluğu" üstlenmeye hazırlıklı değildi. ABD'nin kendisini hazır hissetmesi ve Wilson'un öngörülleri doğrultusunda liberal bir dünya imparatorluğu kurmaya yönelik düzenlemelere girişmesi ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşecektir. Bir başka deyişle Amerikan yönetimi ve kamuoyu, Wilson'un "idealizm" ve "insancılık" değerleriyle maskelenmiş olan emperyalist politikasının inceliğini ancak bir çeyrek yüzyıl sonra kavrayabilecektir. O zamana dek dünya üzerindeki etkinliğini, şirketleri ve sermayesi aracılığıyla sürdürmeye çalışan ABD, 1940'lı yıllarda, Ortadoğu'da ve dünyanın diğer bölgelerinde İngiltere'nin güç yitirmesiyle doğan boşluğu askeri ve siyasi gücüyle dolduracak ve kapitalist sistemin dünya jandarmalığını üstlenecektir.

Emperyalizmin Yirminci Yüzyıldaki *insani yüzünün* yaratıcısı olan Wilson, 1920 yılında "dünya barışına yaptığı üstün katkılardan" ötürü, Nobel Barış Ödülü ile ödüllendirildi. Hem siyasal iktidarını, hem özgüvenini, hem de bedensel ve zihinsel sağlığını yitirmiş yaşlı ve hasta bir adamdı.

Emperyalizme karşı tarihin ilk başarılı ulusal kurtuluş savaşına önderlik etmiş olan ve halkını, onbir yıllık bir savaşın yıkıntıları arasından onurlu bir barış antlaşmasıyla çekip çıkararak Mustafa Kemal Atatürk'ün ödülü ise, ulusunun ve tüm mazlum ulusların gönlündeki en mutena yere sahip olma ayrıcalığıydı. Dünya tarihinin, emperyalizmin sözcüleri tarafından değil,

dürüst insanlar tarafından yazılacağı gün geldiğinde, insanlık idealinin gerçek temsilcisi ve savunucusu olarak Atatürk, tarihin başköşesindeki haklı yerini alacaktır.

Kaynakça

Yayınlanmış Belgeler

Diplomacy in the Near and Middle East – A Documentary Record 1914-1956, Derleyen: J.[acob] C.[olleman] Hurewitz, Vol. II, New York, D. Van Nostrand Co., Inc., 1958.

Document on British Foreign Policy, 1919-1939, E. L. Woodward, Rohan Butler (ed.), First Series, Vol. IV, 1919, London, Her Majesty's Stationary Office, 1952.

Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, Rohan Butler, J. P. T. Bury, M. E. Lambert (ed.), First Series, Vol. XIII, *The Near and Middle East, January 1920 – March 1921*, London, Her Majesty's Stationary Office, 1963.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918, World War Supplement I, Vol.I, Washington D.C., United States Government Printing Office, 1933.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919: The Paris Peace Conference, Vol. III, Washington D.C., United States Government Printing Office, 1943.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919: The Paris Peace Conference, Vol. V, Washington D.C., United States Government Printing Office, 1946.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919: The Paris Peace Conference, Vol. VI, Washington D.C., United States Government Printing Office, 1946.

Kitap ve Makaleler

Akgün, Seçil, “Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu: Türkiye’de Amerikan Mandası,” *Belleten*, C. XLVIII, S. 189-190 (Ocak-Nisan 1984), s. 95-108.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, Cem Yayınları, 1976.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk/Sylev*, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1981.

Cumming, Henry Harford, *Franco-British Rivalry in the Post-War Near East: The Decline of French Influence*, Westport, Connecticut, Greenwood Press, 1986 c. 1938 (Oxford University Press.)

De Novo, John A., *American Interests and Policies in the Middle East, 1900-1939*, Minneapolis, The University of Minnesota Press, 1963.

Erol, Mine, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi, 1919-1920*, Giresun, İleri Basımevi, 1972.

Evans, Laurence, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924*, Baltimore, The John Hopkins Press, 1965.

Fromkin, David, *A Peace to End All Peace: Creating the Modern Middle East, 1914-1922*, London, Penguin Books Ltd., 1991.

Helmreich, Paul C., *From Paris to Sevres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*, Columbus, Ohio State University Press, 1974.

Howard, Harry N., *An American Inquiry in the Middle East: The King-Crane Commission*, Beirut, Khayat's, 1963.

Howard, Harry N., *The Partition of Turkey: A Diplomatic History, 1913-1923*, New York, Howard Fertig Inc., 1966.

Karal, Enver Ziya (derl.), *Atatürk'ten Düşünceler*, 3.B., Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1969.

Kırçak, Çağlar, *Cumhuriyet'ten Günümüze Gericilik*, C. II, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2001.

Kissinger, Henry, *Diplomasi*, Çeviren: İbrahim H. Kurt, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Kurat, Yuluğ Tekin, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Ankara, Kalite Matbaası, 1976.

Mejcher, Helmut, *Imperial Quest for Oil: Iraq, 1900-1928*, 1st Pr., London, Ithaca Press, 1976.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilâli*, 4.B., İstanbul, Burçak Yayınları, 1968.

Sonyel, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1973.

Stivers, William, *Supremacy of Oil: Iraq, Turkey and the Anglo-American World Order, 1918-1930*, London/Ithaca, Cornell University Press, 1982.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasi Partiler, 1859-1952*, İstanbul, y.y., 1952.

İnternet Siteleri

http://en.wikipedia.org/wiki/Fourteen_Points.

<http://journals.cambridge.org/action/display/Abstract?fromPage=online&aid=104213>.

<http://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/1918/14points.html>.

<http://san.beck.org/GPJ21-LeagueofNations.html>.

<http://usinfo.state.gov/usa/infousa/facts/democrac/51.htm>.

<http://www.cfr.org/about/history/cfr/inquiry.html>.

<http://www.firstworldwar.com/bio/Wilson.htm>.

<http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/doc.31.htm>.

<http://www.ourdocuments.gov/doc.php?fbsh=true&=62>.

<http://www.state.gov/r/pa/ho/time/wwi/17688.htm>.

---

⁹⁷ “Molla Aleme Meydan Okuyor”, *Vatan*, 14 Nisan 1923, s.3.